Необхідною умовою виконання творчих завдань є доказовість, показ дій, вчинків образу-персонажа, оцінні судження, уміння виділити основні проблеми, поставлені в цьому образі-персонажі письменником, на основі змісту конкретного літературного твору.

Загальнолюдський і національний аспекти формування умінь аналізу історичного образу-персонажа немислимий без історико-функціонального аспекту, мета якого показати, як вписується історичний літературний твір та історичні образи-персонажі в нові епохи.

Уміння висвітлити життєву історію образу-персонажа літературних творів історичної тематики, дати йому вичерпну характеристику в світлі основних питань його епохи, оживити і олюднити його, з'ясувати і показати його роль та значення в умовах відродження й розвитку української духовності в умовах сьогодення – важливі компоненти, які визначають педагогічну та методичну майстерність вчителя-словесника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О.Г. Ліричний образ: типове і загальнолюдське / О.Г.Астаф'єв // Слово і час. – 1990. – № 9. – С. 3-12.
2. Бондаренко Ю.І., Пасічник Є.А. Школа: Проблема ментальності та національної свідомості / Ю.І.Бондаренко, Є.А.Пасічник // Слово і час. – 1993. – № 6. – С. 70-77.
3. Бровко І.Б., Коцюбинська М.Х., Сидоренко Г.К. Аналіз літературного твору: Посібник для вчителя / І.Б.Бровко, М.Х.Коцюбинська, Г.К.Сидоренко. – К.: Радянська школа, 1959. – 68 с.
4. Зайченко І.В. Педагогіка: [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / І.В.Зайченко. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка, 2003. – 528 с.
5. Концепція національного виховання. Схвалена всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
6. Ягупов В.В. Педагогіка: [Навчальний посібник] / В.В.Ягупов. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

УДК 821.161.2-311.6.09: 94-058.229

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ КОЗАЦЬКОГО ЖИТТЯ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ 50-60-Х РР. XX СТ. (НА ПРИКЛАДАХ ТВОРІВ І.ЛЕ "ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ", П.ПАНЧА "ГОМОНІЛА УКРАЇНА", Р.ІВАНИЧУКА "МАЛЬВИ")

Даниленко Л.В., здобувач

Запорізький національний університет

У статті розглядається художнє осмислення традицій і звичаїв військового та повсякденного життя козацтва, особливості характеротворення образів запорожців у романах І.Ле "Хмельницький", П.Панча "Гомоніла Україна", Р.Іваничука "Мальви".

Ключові слова: портрет, інтерпретація, ментальність, психологізм, козацтво.

Даниленко Л.В. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЖИЗНИ КАЗАКОВ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ 50-60-х гг. XX в. (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И.ЛЕ "ХМЕЛЬНИЦКИЙ", П.ПАНЧА "КЛОКОТАЛА УКРАИНА", Р.ИВАНИЧУКА "МАЛЬВЫ") / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматривается художественное осмысление традиций и обычаев военной и повседневной жизни казачества, особенности создания образов запорожцев в романах И.Ле "Хмельницкий", П.Панча "Клокотала Украина", Р.Иваничука "Мальвы".

Ключевые слова: портрет, интерпретация, ментальность, психологизм, казачество.

Danylenko L.V. THE ARTISTIC INTERPRETATION OF COSSACK'S LIFE IN THE YISTORICAL LITERATURE WORKS OF THE 20 CENTURY BY USING NOVEL "KHMELNITSKY" BY I.LE, "UKRAINE WAS TALKING" BY P.PANCH AND "MALLOW" BY R.IVANYCHUK / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The artistic interpretation of the traditions and customs of Cossack's life, the particular features of the creating process of Cossack's images in novel "Khmelnitsky" by I.Le, "Ukraine was talking" by P.Panch, and "Mallow" by R.Ivanychuk are analyzed in the article.

Key words: artistic portrait, interpretation, mentality, spirituality, Cossacks.

Українська історична романістика 50-60-х рр. ХХ ст. активно освоювала тему козаччини, особливо періоду Хмельниччини. Причини такої історичної тематики пояснюються тим, що у 50-ті рр. імперською ідеологією офіційно було сплановано "акцію українсько-російського братання" з метою відзначення трьохсотліття Переяславського договору 1654 р. У радянській історіографії стверджувалося, що боротьба українського народу точилася не за створення незалежної держави, а за "возз'єднання" з Росією [14, 34]. У другій половині 60-х років окремі вчені переглянули усталені стереотипи в зображенні сутності "визвольної війни" 1648-1654 рр., однак уже в 70-х роках ці дослідження не мали подальшого розвитку. Інтерпретація історичних подій у художній літературі була спрямована тими "магістралями", які прокладала історіографія. Пройшовши випробування часом, історичні романи 50-60-х рр. ХХ ст. у літературному процесі мають певну вагу. Адже письменники піднімали великі пласти минулого, оживлювали події, зафіксовані в літописах, осмислювали найпомітніші факти й гіпотези історичної науки, використовували народні перекази, легенди, історичні пісні, думи. Та й не завжди, як вважає С.Андрусів, письменники радянського періоду фанатично підпорядковували свої творчі задуми вказівкам і настановам ідеологів, багато з них "апелювали до минулого", щоб дати народу можливість утвердити себе поміж іншими народами, не допустити духовного знищення [1, 48]. Вагомим внеском у розвиток національної свідомості було художнє освоєння традицій, прагнень, духовності, особливостей характеру козаків.

Сучасні літературознавці з інтересом досліджують історичні романи, "позначені печаттю ідеологічної регламентації" [1, 50]. Цікавими є погляди на художню інтерпретацію козаччини в історичних романах 50-60-х рр. ХХ ст. М.Слабошпицького, І.Фізера, А.Шпиталя, В.П'янова, С.Андрусів, Л.Ромащенко. У статті визначаємо за мету системно проаналізувати художню інтерпретацію козаччини в історичних романах І.Ле "Хмельницький", П.Панча "Гомоніла Україна", Р.Іваничука "Мальви". Для цього потрібно виконати такі завдання: визначити співвідношення історичної та художньої правди у відтворенні козацького життя; дослідити особливості відображення внутрішнього світу козаків, портретної характеристики, художнє відтворення умов військового й повсякденного середовища, звичаїв, традицій та законів запорожців.

Трансформація подій минулого в художній текст не обійшлася без використання історичних документів. Інтертекстуальність дає установку на глибоке осмислення матеріалу, правдиве зображення дійсності. Свідоме використання письменниками історіографічних текстів, у яких викладалися особливості військового життя, соціальних стосунків та побуту козацтва, закріпило нараційну структуру романів, традиційну для історичної прози 50-60-х рр. ХХ ст. Це виявлялося в епічній розлогості творів, побудові сюжету переважно в хронологічній послідовності, в ілюзії повної достовірності того, що доносить автор.

Передаючи смисл історичного роману, автори багато уваги приділили подіям, фактам, ситуаціям та образам. Правдивість художньої розповіді підтверджено точним зображенням постатей козаків. Досить повно відтворено їх психологію, мораль і світоглядні переконання, зусібіч висвітлено зовнішність. Для створення типових образів запорожців письменники доцільно використали окремі деталі – зброя, елементи одягу – є невипадковими у формуванні художнього смислу творів, бо оживлюють історичний матеріал, наповнюють його особливим змістом. Зважаючи на жанрові особливості історичного роману, письменники вдалися до розлогих портретних характеристик героїв, виразили авторську позицію, що дало змогу повною мірою відтворити історичні реалії. І.Ле звернув увагу на буденність зовнішності козаків: "Дехто був і в жупанах, а більшість у сорочках, випущених поверх штанів. Та чимало було й голих до пояса. Осіння пора не лякала їх. Засмаглі плечі, голені голови з крученими оселедцями, широкі на турецький манір штани-плюндри з очкурами" [9, 117]. І.Ле підкреслює особливу урочистість зовнішності козаків: "В кожного мушкет, привезений аж з-під Дюнкерка, довга з мусянджевим руків'ям драгунська шабля на ремені. Та й одяг не такий-сякий, а добраний на багатьох один в один. Свіжопоголені потилиці виблискують з-під смушевих шапок, за праве вухо закладені оселедці. Козаки! " [9, 320]. П.Панч детально описав козаків, які, стомлені далекою дорогою, прагнули пристати до Хмельницького, щоб воювати з поляками, виборювати свої права. У розгорнутому портреті риси обличчя, статури, одягу відтворено так, щоб дати найповнішу характеристику героям, розповісти про їх життя, наміри, передати почуття: "Вигляд козаків був убогий, здичавілий, на плечах мотлялися вже потерті жупани, на ногах – стоптані чоботи або постоли з сириці. І тільки окремі речі – то шалевий пояс, то турецька шабля з срібною насічкою, то пістоль з кістяною колодкою в арабських візерунках – говорили про те, що вони не раз бували в походах і знали кращі часи. Проте запорожці були чисто поголені, з підголеними потилицями і довгими чубами на маківці голови, які дехто закладав за одне й за друге вухо" [11, 248]. У романі "Мальви" Р.Іваничука портрети козаків подаються у стислій формі, але з яскравим вираженням основних рис, що промовисто, без зайвих пояснень дають уявлення про людину. Фіксування деталей зовнішності персонажа спрацьовано на його швидке фотографічне запам'ятовування. Образ козацького сотника виражено через уяву його сина Андрія, який став яничаром: "То був статечний, довговусий козарлюга в синьому жупані, з шаблею при боці…" [3, 55]. У фрагментарному портреті смислове навантаження мають не тільки виразні деталі (жупан, шабля), а й стилістично забарвлена лексика. Традиційним у створенні портрету козака в художньому творі є

зображення коня. У трилогії І.Ле "Хмельницький" така деталь відіграє важливу роль у творенні сюжету, сконцентровано виражає правдивість задуму автора у зображенні козацького життя в поході: "Потомлені різномасті коні. Козаки здебільшого вели їх на поводах, розминаючи засиджені в сідлі ноги…" [7, 248]. П.Панч, супроводжуючи портрети козаків образами коней, відтворив запальний, рішучий характер вершників. Зорові художні деталі – вії, вуса, очі – експресивно заряджені, мають особливу змістову наповненість, чим виражають авторське захоплення героями: "Коні були густо вкриті памороззю, від паморозі біліли на козаках смушки, вуса й вії, тільки щоки, пашіли жаром та блищали очі, мов крижини проти місяця" [11, 8]. У романі "Мальви" Р.Іваничук при створенні портретної характеристики козаків посилює значущість окремих художніх деталей з метою навіювання читачеві певних вражень. Письменник як уважний спостерігач "фіксує найбільш характерне у полі зору" [5, 216], концентрує увагу на козацьких чубах, що "злітають над головами, ніби змії, коли скачуть на конях" [3, 221].

Спираючись на історичну достовірність, автори романів художньо інтерпретували військове життя козацтва, повною мірою відтворили характер і наміри козаків у бою, описали батальні сцени, традиції й закони військових походів. В образній трансформації подій минулого відчутно авторське сприйняття, вільне використання домислу, адже історичний матеріал про військове життя козаків надзвичайно багатий. Жанрові особливості роману дали змогу митцям відтворити широкі панорамні картини, філософськи осмислити сутність війни. На думку М.Васьківа, "найкращі описи війни передано в найепічніших, які тільки були коли, творах…" [2, 18]. Так, в одному з "найепічніших" романів, трилогії І.Ле "Хмельницький" детально відтворено сцени битв, показано психологію козаків на тлі війни. Художньо відтворюючи бій під Дюнкерком, автор сміливо використав творчу уяву, адже істориками не виявлено достовірних джерел про участь козаків у війні між Францією та Іспанією, мова ведеться про ці події лише як "гіпотетичні" [4, 76]. Автор домислив імовірність поведінки козаків: "Це був справжній, не на життя, а на смерть козачий бій! Кололи рогатинами, рубали шаблями. Чули вигуки та стогін своїх, але дослухалися до смертельних зойків ворога" [9, 192].

Письменник художньо створив критичну ситуацію, щоб на її тлі показати вправність Хмельницького у керуванні козаками в бою, його вміння прийняти рішення у складному становищі. надихнути козаків і привести їх до перемоги. Розповівши про участь козаків у війні між Францією та Іспанією, І.Ле звернув увагу на певні принципи: "Козак уміє і любить повоювати! Але й хоче ще живим бачити платню за те, хоч би й ідучи в смертельні бої!" [9, 190]. Про сутність козацького життя висловлюється один із персонажів: "Про козаків плещуть, що воюють вони теж і за угорського Бетлена, і за віденського цісаря" [8, 167]. Козаки не мислять себе без битв і походів. "Воїн зі зброєю, та ще й при ворогові, не відчуває оскомини на зубі… Розбещується козак на нетруджених стаціях, на нешлюбних подушках" [8, 185]; "Козак у виправі, що дитя у хвилях. Гребеться, борсається…" [8, 186].

П.Панч, працюючи над романом "Гомоніла Україна", ретельно вивчав історичне минуле періоду козаччини. Зібрав великий архів, склав словник, що виявило його глибоку обізнаність із політикою, філософією, військовою справою XVII ст. [12, 182]. Письменник акцентував увагу на головній життєвій істині козаків: "За шаблю треба братися, оце закон і право козакові!" [11, 118]. У романі "Гомоніла Україна" фактична історія про військові дії козацтва, поєднана з авторським сприйняттям, є художньо переконливою. Відтворивши батальні сцени бою проти поляків під Корсунем, письменник вдався до героїко-романтичного зображення подій, власні враження передав поетичним мовленням, асоціаціями. "Незабаром зелений луг обернувся ніби в велетенський казан, в якому кипіла, клекотала смола… Бій не вгавав цілий день. Уже кілька разів поляки припирали козаків до табору, тікали й самі…Хоробро билися запорожці, вони не випускали шаблі з рук, навіть коли вже їм очі запливали кров'ю, а падав кінь, козак рубав і пішим, ламався клинок, – стягав поляків з сідел за ноги і душив руками. Все більше валялося на луках обламаних крил, все лютішали поляки, і козацькі ряди замітно почали рідіти…" [11, 371]. Студіювання історичних джерел дало змогу П.Панчу художньо відтворити тактику бою, злагодженість козацького війська. Автор окреслив міркування Богдана Хмельницького: "Треба на тактику наполягати: перед табором противника лежить багнистий луг, оцей луг і мусить стати йому за могилу…" [11, 453]. Розвинувши сюжетну лінію про перемогу під Пилявцями, автор простежує усі складові битви. Особливе значення має опис розташування козацького війська: "Козаки стояли під Пилявським замком, виладнавшись у шість рядів і виставивши наперед сорок дві гармати. Над кожним полком і куренем плескалися на вітрі прапори і значки. Позаду біліли, мов гуси на вигоні, намети старшин" [11, 454]. Таке ілюстрування битви характеризує психологічний стан війська, помітною стає піднесеність та урочистість козаків. В описі привертає увагу оригінальне порівняння – автор знайшов подібність між наметами старшин та гусьми на вигоні. Усе це внесло в сюжет несподівану жартівливу інтонацію, що передбачає неминучу перемогу козаків. Не порушиши цілісність задуму, письменник відтворив фінальну сцену переможного бою: "Попереду летів Іван Богун. Ставний козак, а на коні ще кращий. Налетів уже на поляків, і, ніби під музику, вимахує шаблею… І нечаївці стрепенулись, жвавіше замахали шаблями. Навіть порубані зриваються на ноги, хапаються за шаблю! Від Богуна не відстають і козаки, ніби не рубають, а десь косять жито – і направо, і наліво. І вже поле за ними вкрите, як снопами, трупами драгунів. А козаки насідають, рубають, горнуть до річки…" [11, 458]. Опис бою автор увів у сюжет за

допомогою засобів кіноконструкції, виділив головні й другорядні плани, увиразнив динаміку подій, окреслив образи. Художню дійсність відтворено піднесено й емоційно, що наповнює розповідь ліризмом. П. Панч зобразив події та персонажів як умілий художник. Він справді вмів гарно малювати. За свідченням доньки, "чимало творів, у тому числі й окремі сторінки роману "Гомоніла Україна" народилися через його подвійне бачення: малюнок і образ" [10, 5].

Р.Іваничук, відтворюючи смертельний бій козацького війська в облозі під Берестечком, змоделював психічний стан козаків, їхню силу духу, бажання битися до останнього, не здаватися і не тікати. Автор тонко й правдоподібно передав дії козаків, які, залишившись без збройної підтримки, все ж протистояли ворогові: "Гармати козацькі вже не палили, не стало пороху. Обложені брали ядра в руки і жбурляли на голови драгунів і найманих рейтарів, що повзли болотом... Ще зрідка пострілювали гаківниці і ті затихали, козаки оборонялися тільки списами і шаблями" [3, 232]. Письменник майстерно зобразив характери у критичний момент життя. Зосереджено увагу на афективному стані одного з козаків, який ішов у бій з косою, настромленою сторчма на кісся: "З сатанинською силою косив рудовусий ворожі голови, забагровіла вода від свіжої крові. Доступити до нього ніхто не зміг" [3, 221]. У створенні психологічного образу козака саме коса, як художня деталь, має велику змістовну наповненість.

Письменники вдало освоїли військово-морську стратегію козацтва, увиразнили романтику морських пригод, вихід у море зобразили як важливе випробування, формування характеру й свідомості козаків, своєрідне підвищення їхнього статусу в соціальному середовищі. Художня правда І.Ле про морське життя козацтва орієнтована на зображення труднощів, небезпек, трагедій. З історичних джерел відомо, що служба на чайці була надзвичайно складною. Перебування людей під палючим сонцем, дощем, вітрами, веслування у три зміни, хитавиця, морські хвороби були під силу найвитривалішим. Л.Косенко уточнює: "Екіпаж відчував втому від монотонності довкілля: морської безмежності, шуму води і ритмічної праці весел. Крім цього, в чайці було тісно…" [6, 338]. Освоєння історичного матеріалу органічно вплелося в сюжетну канву роману. "Ніхто в човнах не рахував ні ночей, ані днів на цих безмежних морських привіллях… Сам похід через море якийсь і не похід, а відчайдушний стрибок через небуття. Що то за похід козакові, коли замість матері-землі під ногами, замість сідла під тобою, гойдається безодня, а замість поводів у руках – важке, немов заведене в твердому ритмі весло? " [7, 397]. Проілюструвавши момент небезпеки, І.Ле зосередив увагу на зовнішніх рисах і внутрішньому стані запорожців. "Тридцять пар весел рубали поверхню моря, шість десятків пар м'язів напнулися…" [7, 396]. У системі подій роману помітне місце відведено опису бою в порту, де стояли турецькі галери з невільниками. З художньої обробки історичного матеріалу зрозуміло, що ясир мусив перебувати на березі три дні, щоб "пошести гяурської позбутись" [7, 403]. Напад запорозького війська на турецькі кораблі описано до дрібниць. Вигукування з галер ранкового азану підштовхнуло в одну мить козаків на битву. Посиливши драматизм подій, автор не приховав правду про надмірну жорстокість та гріховну розпусту козацтва. Деякі, турецьких жінок "нажирувавшись, брали й кидали або топили, відпливаючи в море" [8, 217].

І.Ле акцентує увагу на визвольному спрямуванні морських походів козаків. У романі відтворено панораму битви за визволення полонених. "На довгих припонах з берега на хвилях гойдалися високі турецькі галери… Безліч малих човнів юрбилися навколо, по них кинулися козаки до галер. Там очікували своєї жахної невільницької долі, сиділи взаперті бранці" [7, 406-407]. Осмислюючи історичний матеріал, письменник своєрідно відобразив напад запорожців на корабель-тюрму, звернув увагу на вправність козаків, захопившись ними, додав штрихів романтизму: "По чорному борту, сковзаючись, дерлися вгору козаки, спиналися на дощатий поміст, мов на віко величезної домовини бранців. Десь розшукувалися й з'явились драбини в руках козачих. Драбини ставили в малі ворухкі човни, спираючи на чорні смоляні боки галери з таким поспіхом, що часом випускали їх у воду. Хистка підпора з човнів також рушила драбини, але козаки, підпираючи один одного, видиралися по них на борт" [7, 407]. Зворушливо показано порятунок невільників, радість визволення. "В широкий одвірок-люк із задушливим повітрям один за одним видиралися спочатку невільники-веслярі – виснажені півголі люди. З невиразним якимсь вигуком-тужем, що більше нагадував тваринний стогін, або виття, натужно дерлися вгору з галери зжовклі, виснажені і теж напіводягнені жінки, дівчата. Відкинувши природний сором за свою наготу, вони кидалися на руки рятівникам, батечками називали…" [7, 408]. У цій картині поставлено основні акценти на благородстві лицарів-козаків. Водночас автор чітко окреслює жорстокість запорожців до турків. У романі показано наслідки страшних діянь козаків у захопленому місті: "На вулиці серед згарищ і розвалищ досить часто валялися трупи турків, особливо жінок, які не могли, як чоловіки, залишити свої житла, втікаючи від козаків" [7, 409].

У романі "Гомоніла Україна" точно й детально описано особливості судноплавства, тактику бойових дій на морі, військову вправність запорожців. П.Панч художньо пояснив, чому чайки не тонули на воді, хоч і були низькими та не мали палуби: "за облавком кожного човна були з очерету вальки припасовані" [11, 22]. Письменник створив колоритну панораму бою козаків із турками на морі. Ще здалеку запорожці помітили вогники на щоглах ворожих кораблів, але знялася буря, всі човни порозкидало. Турки почали обстрілювати козацькі човни. Сюжет твору насичено пригодницькими мотивами. Зображуючи

незвичайну атмосферу, письменник показав момент несподіваного повороту подій – отаман вирішує обманути турків. Він наказав спустити на хвилі липову колоду з ліхтариком попереду, на неї сіли два козаки й попливли вбік човна, на човні ж вогники погасили. "Турки собі гадають, що то човна кидає на хвилях, спрямували туди гармату й стріляють на вогник…" [11, 23]. Тим часом козацький човен підплив до корабля. За свідченням істориків, основною ознакою військово-морської стратегії запорозького флоту було вміння потайки, несподівано захоплювати кораблі противника. Особливості морської операції, яку вміло виконували козаки, детально описані Д.Яворницьким: "…Одна половина відважних плавців працювала веслами, а друга, з ніг до голови озброєна, кидалася на абордаж "важкого трирядовесельного" турецького корабля, відразу зчіплювалася з ним і негайно вривалася всередину, хапала гроші, золото, срібло…, корабель з усім екіпажем, непотрібний козакам через їх невміння керувати морськими суднами, пускали на дно…" [15, 277-278]. Сучасний дослідник історії морських походів О.Смирнов зазначає: "Підійшовши майже впритул до ворога, зграя чайок оточувала турецьку галеру, наче рій ос ведмедя, й "жалила" його свинцем" [13, 40]. Напад козаків на ворога в морі П.Панч переповів дуже близько до історичних свідчень: "А вже коли козаки допнуться корабля, ніколи йому не втекти: враз оточили облавки буравами, запалили… Ледве встигли бранців перевести на човни, як корабель почав потопати" [13, 40]. Симпатизуючи мореплавцям, уславлюючи їх подвиги, автор вдався до іронізації: "Сам Осман, султан турецький спав з розплющеними очима, коли доходила до Царгорода чутка про козаків" [11, 91].

У романі Р.Іваничука "Мальви" на фоні драматизму долі українців містко, але повно й проникливо відтворено трагедію козацтва – каторгу на галерах. Переконливими є реалістичні зображення галерників та емоційне навантаження окремих художніх деталей: "…На двох рядах лавок по шестеро сиділи приковані ланцюгами до весел виснажені, зарослі чоловіки, роздягнуті до пояса" [3, 60]. Описуючи зовнішній вигляд веслярів, автор зосередив увагу на стражданнях людей: "З-під шкіри вигинались суглоби, спини списані синіми пругами, кайдани повиїдали зап'ястя до костей" [3, 60]. Розповіді про нестерпні фізичні й моральні муки галерників притаманні риси героїчного епосу українців. В авторській інтерпретації привертає увагу незламність козаків-невільників. Правдоподібно і вражаюче описано подію, що сталася на галері: "Почувся раптом стогін поміж гребцями: " Україно! О діти мої!" Засвистала таволга, пробіг ключник між рядами, лупцюючи направо й наліво, верещав…" [3, 60]. Р.Іваничук показав протистояння вольового козацького духу моральному й фізичному приниженню: "Таволга шмагала по обличчях, закипали криваві басамани на голих спинах, бризкала кров, а пісня не вгавала…" [3, 60]. У художній інтерпретації життя козаків-невільників усі явища і речі мають певне смислове й емоційне навантаження, а трагізм і велич духу у контрастному поєднанні стають виразнішими.

Автори історичних романів багато уваги приділили опису Січі. Незвичайність життя козацької спільноти усвідомлюється як "антисвіт", тобто світ із нетиповим укладом стосунків. І.Ле зобразив Січ через психологічне сприйняття юного Богдана Хмельницького, використавши художні риси народної фантастики. "Але ж ніч, густі столітні дерева, серед яких люди здавалися казково здрібненими, як комашня в чагарнику" [7, 363]. Казково-романтичним є й зображення козацького куреня: "Горів для світла підвішений на попругах смолоскип у казані. Криваво-багрове полум'я в такім же кольорі висвітлювало обличчя, одяг, зброю козаків, очерет, колоди" [7, 365].

П.Панч художню правду майже копіює з історичної. "Січ нагадувала велике городище, обведене частоколом, а від річки до річки тягся ще й глибокий рів. Через частокіл визирали в чотирьох кінцях дула гармат, а по боках дубової брами стояли рублені башти з бійницями. Важка брама зачинялася тільки на ніч, а вдень її стерегли двоє козаків з мушкетами. Час від часу то один, то другий вартовий виходили за браму й простували грітися до корчми, яка притулилася до частоколу" [11, 251]. Зображення подій на Січі в романі "Гомоніла Україна" розгорнуте, деталізоване, широко охоплює подробиці побуту козаків, їх традиції та правила співжиття. Письменник вичерпно розповів про покарання біля стовпа, що закопаний серед майдану; про гармату, "до якої приковували засудженого козака" [11, 253]; про шибеницю, до якої підвозили приреченого до страти, накидали петлю на шию і потім гнали коня. Образне відтворення покарань у романі не завуальовує жорстокість законів, заведених на Січі.

У художньому просторі твору відведено місце і правилам проведення козацької ради: "Біля стовпа стояли ще казани, схожі на дві половинки величезного кавуна, в які бив довбиш, коли треба було скликати козацьку раду. Рада регулярно скликалася двічі на рік – на перше січня, на якій переобирали отамана кошового і іншу старшину і ділили річки і рибні угіддя між куренями, і на Великдень, – на якій ділили луки" [11, 253].

У художній канві роману розповідь про обрання гетьманом Богдана Хмельницького ілюструє обряд, що був традиційним у козацькому середовищі. Автор зосередив увагу на всіх етапах події: благословіння, вручення булави, передання срібної печатки війська Запорозького. Детально відтворено вшанування нового гетьмана: "…Слуги подали шапку з соболя з білим султаном попереду, а на плечі накинули кирею із золотими гудзиками" [11, 290]. У цій ситуації дивним і на перший погляд незрозумілим видається вчинок козака Півня, який кинув Хмельницькому прямо на голову жменю грязюки. Як засвідчують історичні джерела, такі дії були обов'язковою частиною обряду. Д.Яворницький зазначав, що це

робилося з метою, аби обраний "не забував про своє низьке походження і не намагався б вивищитися над товариством" [15, 167]. У романі Півень супроводжує свої дії словами: "Щоб пам'ятав, що із землі вийшов, як і всі ми… Не зазнавайся!.." [11, 290]. Як бачимо, письменник майже дослівно процитував історика. Використання інтертексту козацтва П.Панчем додало твору відповідного колориту, емоційної насиченості, не приховавши при цьому ритуальних принижень, рис, які не відповідали людській моралі, але окреслювали особливості козацького менталітету.

Добре володіючи історичним матеріалом, П.Панч увів у роман низку описів звичаїв козаків: кожен корився волі старшого, заборонялися сварки, розбій у мирних поселеннях, крадіжки, "баламутство" заміжніх жінок, до січового товариства приймали лише християн, шанували кобзарів. Розгорнуто показав письменник побут у козацькому курені. У них містилися козаки, як правило, з однієї місцевості, чоловік по сто п'ятдесят, над усіма був курінний отаман; у курені було чисто, стіни вибілювалися, долівка підмазувалася й посипалася піском; козаки доглядали за помешканням і своїм зовнішнім виглядом. Повсякденною їжею були саламаха й тетеря, а в неділю чи на свята кухар варив щербу із свіжої риби. П.Панч не випустив подробиць: "За свою роботу він (кухар) отримував із курінних прибутків два карбованці та ще по 5 копійок із кожного козака" [11, 254]. У романі "Гомоніла Україна" розповідь про життя козаків на Січі піднесено-романтична, колоритна, своєю змістовою наповненістю та манерою викладу близька до народних переказів та оповідань. "В Січі завжди бувало так людно, як на ярмарку, козаки снували майданом, збиралися біля куренів, чулися співи, регіт, перегукування, брязкіт шабель, перестук ковальських молотків, а то й п'яне варнякання" [11, 254]. Художній матеріал роману має історичну основу, а розгорнуті повідомлення про життя козаків є складниками цілісності твору про минулі часи.

Автори історичних романів окреслили певні особливості характеру – нехтування будь-кою загрозою життю, зухвале ставлення до фізичного болю, навіть до тортур, жорстокість щодо ворогів і навіть до товаришів, які порушували закон. У сучасній історіографії такі риси названо "антиповедінкою", тобто поведінкою, "оберненою загальноприйнятій людьми певного соціуму" [4, 19].

Освоюючи правду козацького життя, письменники осмислили військову вправність, традиції, закони, побут козаків, увиразнили їх зовнішність і внутрішній світ, інтерпретували ментальні риси. Усе це є засобом об'єктивного відображення історичних реалій. На специфіці наративу історичних романів позначилися опрацювання письменниками історичних наукових текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Як на святій сповіді : про українські історичні романи / Стефанія Андрусів // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 48-53.
2. Васьків М. Український роман 1920-х-1930-х років: ґенерика і архітектоніка: [монографія] / М.Васьків. – Кам'янець-Подільський: О.А.Буйницький, 2007. – 208 с.
3. Іваничук Р. Мальви: історичний роман / Роман Іваничук. – К.: Радянський письменник, 1969. – 237 с.
4. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / [В.А.Смолій, О.А.Бачинська, А.О.Гурбик та ін.]. Т. 2. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – 724 с.
5. Клочек Г. У світлі вічних критеріїв: Про систему критеріїв оцінки літературного твору / Григорій Клочек. – К.: Дніпро, 1989. – 221 с.
6. Косенко Л. Козаки: лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі / Леонід Косенко. – Харків: Школа, 2007. – 576 с.
7. Ле І. Хмельницький: Історичний роман: У 3 кн. – Кн. І. / Іван Ле // Ле І. Твори: У 7-т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1982. – 345 с.
8. Ле І. Хмельницький: Історичний роман: У 3 кн. – Кн. 2. / Іван Ле // Ле І. Твори: У 7-т. – Т. 5. – К.: Дніпро, 1982. – 320 с.
9. Ле І. Хмельницький: Історичний роман: У 3 кн. – Кн. 3. / Іван Ле // Ле І. Твори: У 7-т. – Т. 6. – К.: Дніпро, 1982. – 350 с.
10. Логвиненко О. Якби у 1922-му письменника розстріляли, ми не знали б, хто такий Петро Панч / О.Логвиненко // Літературна Україна. – 1998. – 17 грудня. – С. 5.
11. Панч П. Гомоніла Україна: Роман / Петро Панч // Панч П. Твори: В 6 т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1982. – 524 с.
12. Про Петра Панча: спогади, роздуми / [Упорядник Б.Буряк] – К.: Радянський письменник, 1981. – 191 с.

13. Смирнов А. Морская история казачества / Александр Смирнов. – М.: Эксмо, 2006. – 288 с.

14. Смолій В. Богдан Хмельницький / В.Смолій, В.Степанков. – К.: Всесвіт, 2003. – 399 с.

15. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У 3 т. / Дмитро Яворницький. – Т. 1.– Львів: Світ, 1990. – 316 с.

УДК 821. 161. 2: 82-312.1

ВТІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІОСОФСЬКОЇ ДУМКИ У ТВОРЧОСТІ Є.ГУЦАЛА

Дорофєєва А.В., здобувач

Запорізький національний університет

Стаття містить комплексне дослідження історіософських поглядів Є.Гуцала у прозових (збірки "Сльози Божої матері", "Ментальність орди", повість "Мертва зона", твори для дітей і про дітей "Мельник та його дочка", "Чорногорія") та поетичних творах (збірка "Письмо землі").

Ключові слова: історіософія, історія, народна пам'ять, культурний шок, самотність.

Дорофеева А.В. ВОПЛОЩЕНИЕ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИОСОФСКОЙ МЫСЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ Е.ГУЦАЛА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья содержит комплексное исследование историософских взглядов Е.Гуцала в прозаических (сборники "Слезы Божьей матери", "Ментальность орды", повесть "Мертвая зона", произведения для для детей и про детей "Мельник и его дочь", "Черногория") и поэтических произведениях (сборник "Письмо земле").

Ключевые слова: историософия, история, народная память, культурный шок, одиночество.

Dorofeeva A.V. EMBODIMENT OF UKRAINIAN NATIONAL PHILOSOPHICAL OF HISTORY IDEAS IN E.GUTSALO´S CREATION / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article contain the complex research of Evhen Gutsalo's philosophy of history views at the prose ("The God Mother's tears", "The orda's mentality" collections, "The Dead zone" story, the composition for children and about children "Miller and his daughter", "Chornogoria") and at the poetry ("The Earth's letter" composition).

Key words: philosophy of history, history, nation's memory, cultural shock, loneliness.

Проблеми людини та історії, складні взаємини індивідуума та суспільства, пошук людиною свого місця в світі є одними з важливих питань сучасності й, закономірно, центральною в багатьох творах літератури. Актуальність дослідження зумовлено не лише потребою осмислення доробку прозаїка відповідно до сучасних літературознавчих вимог, потребою узагальнення наявних спостережень над його творчістю, але й необхідністю введення його індивідуального художнього досягнення в контекст літературознавчих уявлень про сучасне українське письменство. Дослідження історичної прози Є.Гуцала через розпорошеність критичних відгуків, лишаються несинтезованими. З усього масиву публікацій варто виділити праці Л.Бахаєвої, В.Дончика, М.Слабошпицького, Н.Ткаченко, де зібрано цінні матеріали щодо життєвого та творчого шляху Є.Гуцала, зроблено спробу характеристики особливостей сюжетоскладання письменника. На сьогодні не дослідженим залишається питання національної історіософії як загального контексту збірки Є.Гуцала "Сльози Божої матері", що зумовлює поглиблене вивчення повістей з історико-філософської точки зору. У статті висвітлено особливості втілення національної історіософії в художньому творі, вміщено аналіз творів Є.Гуцала крізь призму художнього осмислення історичної минулого, визначення їх ролі у відновленні історичної пам'яті українського народу. В умовах духовного та національного відродження важливого значення набуває відтворення цілісного історико-філософського процесу як складової інтелектуального життя українського народу. Філософія історії покликана з'ясувати закономірності розвитку національної культури в найширшому розумінні цього поняття, виокремити ментальні риси нації та оформити філософське осмислення історичних подій, їх оцінок і трактувань, визначати роль окремої особистості в історії національної духовності. Історіософія, на відміну від історичної науки, розглядає минуле у зв'язку з сучасною дійсністю. Її інтерес до минулого – філософський, а не лише науковий. Історіософія перетинається з філософією національної ідеї своїм аксіологічним аспектом, що охоплює етико-філософське розуміння сенсу історичного буття та включає політико-ідеологічні доктрини. Завдяки цьому національна ідея та історіософія завжди намагаються реалізувати себе на практиці. Адже народ, що перейшов фазу національно-історичної самоідентифікації, прагне активної реалізації в державно-політичній площині [1, 11-12]. У нашому дослідженні ми